

СОЦІАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРОЦЕСУ КОНСОЛІДАЦІЇ СВІТОВИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ СИСТЕМ

У статті мова йде про соціальну диференціацію як складовий елемент процесу становлення демократичних світових систем. Спочатку подається концепція консолідації В. Меркеля, розглядаються різні типи консолідації. Також аналізуються різні країни світу за характером соціальної диференціації консолідації демократії.

Ключові слова: соціальна диференціація, демократія, консолідація, модернізація, соціальна система.

В статье речь идёт о социальной дифференциации как составляющего элемента процесса становления мировых демократических систем. В начале статьи рассматривается концепция консолидации В. Меркеля, анализируются разные типы консолидации. Также рассматриваются разные страны мира по характеру социальной дифференциации в период консолидации демократии.

Ключевые слова: социальная дифференциация, демократия, консолидация, модернизация, социальная система.

The article conceptualizes the transformation process in sociological theory. The dissertation defines the peculiarities of the notion «social transformation». The necessity of the development of the sociology of transformation processes as a middle-range theory. Has been proven major principles, conceptual apparatus and research methods of the sociology transformation processes have been characterized. Heuristic potential of sociological paradigms dealing with transformation processes have been researched.

Key words: social transformation; democratisation; theory of transformation; analysis of system; conception of transformation.

Постановка проблеми. Соціологічне вивчення сучасного суспільства в Україні потребує з'ясування природи, характеру та механізмів процесів, що відбуваються. Актуальність даної проблематики виявляється в тому, що змін зазнає вся система, всі види суспільних відносин, тобто процеси змін носять загальний, всеохоплюючий характер і по своїй природі можуть розглядатись як глибока трансформація суспільства. У зв'язку з цим в останні роки у вітчизняній соціологічній літературі набула поширення думка про те, що сучасні соціально-економічні та політичні процеси в Україні потрібно аналізувати в межах трансформаційної парадигми, маючи на увазі, насамперед, поступову зміну, перетворення суспільних структур, у рамках яких можуть співіснувати паралельно як старі, так і нові елементи.

Більшість країн світу намагається чи побудувати демократичну систему, чи модернізувати ту, яка склалася. Україна знаходиться на шляху побудови такої системи. І в процесі такої побудови вона проходить етапи розпаду старої соціальної системи, демократизації суспільства та консолідації. Багато

соціологів визначають, що наша країна вже вийшла на етап консолідації демократії. Отже, метою даної статті буде розкрити характер соціальної диференціації в сучасній Україні та зробити порівняння такої диференціації з іншими країнами світу.

Виклад основного матеріалу. Демократичні системи розрізняються на основі відношення законодавчої та виконавчої влади. Ступінь домінування чи обмеження цих двох влад вирішує, чи буде певна система парламентською чи президентською. У реальності ми не знайдемо звісно ніякої системи в «чистому» вигляді, бо кожна буде вміщувати елементи обох видів. Конструювати ідеальні типи демократичних систем потрібно для полегшення дослідження реальної різноманітності цих типів. Один із відоміших дослідників ідеальних типів демократичних систем Шугарт побудував свою систему на основі вибраних їм критеріїв (відношення права контролю парламенту, президента та уряду, законодавче право накласти вето й т.п.) й отримав 4 ідеальні типи: президентська система (Аргентина, Перу,

Нікарагуа, Бразилія, Філіппіни, Чілі тощо), президентсько-парламентська система (Росія, Південна Корея, Тайвань тощо), парламентсько-президентська система (Болгарія, Литва, Польща, Румунія тощо) та парламентська система (Албанія, Греція, Іспанія, Португалія, Істонія, Латвія, Чехія тощо).

У соціології, на думку В. Меркеля, існує багато дискусій з приводу того, чому саме в певних країнах виникає той чи інший тип демократії, якими факторами це обумовлено. У літературі можна знайти декілька факторів, що пояснюють це. По-перше, конституція та певний тип демократії може «запозичуватися» країною в іншій країні з розвинутою демократією. По-друге, на основі взаємозв'язку характеру зміни системи та конкретної форми демократії, що виникає. По-третє, вид конституції буде залежати від конкретного історичного досвіду країни, її соціокультурних особливостей, від нормативних поглядів законодавців тощо. Й по-четверте, конституція та тип демократії будуть залежати від стратегій та дій акторів, які виборюють власні інтереси.

Ці чотири фактори не являються єдиними при розгляді типів демократії в різних країнах. Вони являються лише одними з основних, на які потрібно звертати увагу при аналізі проблематики.

Зміни в економічному секторі відбуваються на етапі інституалізації у взаємозв'язку з встановленням владних відносин. Успіх переходу до ринку залежить від послідовності економічних реформ та їх узгодженості з правовою базою.

Професором І. Самсоном проаналізовані п'ять «змістовних елементів» трансформації, які можна розглядати як підетапи чи кроки в процесі інституалізації демократії.

Перший елемент І. Самсон пов'язує зі стабілізацією господарства й відводить на впровадження від 3 до 5 років. Стабілізація включає в себе зниження бюджетного дефіциту, ліквідацію промислового дефіциту та державної заборгованості, фінансовий контроль та регулювання заробітної плати та ін. Другим елементом І. Самсон називає лібералізацію економіки (від 2 до 5 років). Лібералізація повинна здійснити часткову монополізацію економіки, відкриття країни для іноземних інвестицій, впровадження валютного режиму, лібералізацію цін й т.п. При лібералізації життя зберігаються попередні соціальні структури. Від 10 до 20 років, за І. Самсоном, повинен впроваджуватися третій елемент – приватизація. Приватизація повинна призвести до зростання приватного сектора в економіці, що й є однією з ознак капіталізму. До четвертого елементу трансформації І. Самсон відносить соціальні інститути, без яких неможливе функціонування ринкової економіки. Від 5 до 10 років повинні формуватися банки, система податкування й т.п. Структурна перебудова та реорганізація являється п'ятим елементом, що виділяється І. Самсоном. Від 5 до 15 років

потрібно працювати над зміною спеціалізації окремих підприємств, над скороченням державного апарату, над зменшенням питомої ваги промисловості та сільського господарства та ін. [1, с. 160–167].

Звісно, кожна країна повинна сама для себе вирішувати, з якою швидкістю та в якому порядку впроваджувати вищезазначені реформи. Схема І. Самсона є абстрактною моделлю, яку потрібно видозмінювати для конкретних країн. Найважливішими факторами успіху проведення трансформації є наявність сильної державної влади, моделі трансформації, розробленої для конкретної країни, та підтримка цих трансформаційних змін населенням країни.

Ще досить важливим питанням щодо методів впровадження трансформацій є проблема темпів трансформаційних змін. Тут існують два основні методи – поступальні зміни та «шокова терапія». Поступальні зміни передбачають виважені та чітко сплановані зміни у всіх сферах соціальної системи зі стабілізацією цієї системи на кожному кроці цих змін. Як уважає А. Данілов, такий шлях є менш ризикованим, але він вимагає виключних політичних умов, до яких відносяться, насамперед, сильна влада [1, с. 168]. Шокова терапія ламає всі старі соціальні інститути, соціальні зв'язки й ін. та швидко «імплантує» нові. Шоковою терапією може спричинитися гостра криза, хаос, можливості виходу з якого можуть бути не розробленими.

На нашу думку, поступальні зміни в суспільстві є найкращим методом впровадження реформ. У такій ситуації можна контролювати не тільки процес «приживлення» всього нового, його сприйняття населенням країни, а й впроваджувати міри соціального захисту населення, запобігти кризі та зубожінню.

Особливістю початку трансформації в Україні стало сплетіння двох складних процесів. Україна відділилася від Росії, стала незалежною та самостійною, офіційно припинила своє існування як залежний російський регіон. Отже, побудова незалежної держави стала першим складним соціальним процесом, який потрібно було реалізувати. З іншого боку, потрібно було побудувати в цій новій державі демократичну систему.

Насамперед, потрібно було українському народові відповісти на питання, яку країну ми будемо. Верховна Рада не мав чіткої відповіді на це питання. Не було й адекватної моделі трансформації українського суспільства.

Неадекватні методи впровадження трансформаційних змін, нерозроблена «індивідуальна» для України програма трансформацій зробили свою справу – країна в країні почалася криза. Криза мала системний характер, бо зачіпала всі сфери життя. Загострилися суперечки між законодавчою й виконавчою владою, через відсутність чіткої моделі трансформації уряд вже не міг розв'язувати суспільні проблеми. На початку прийняття незалежності Українським урядом були прийняті

законодавчі акти, які були спрямовані на роздержавлення власності та приватизації. Але реалізація цих програм була досить повільною, цей процес ще й сповільнювався й парламентом. В економіці спостерігалися загрозливі темпи інфляції, спад виробництва й т.п. З одного боку соціалістичні моральні норми відживали себе, а нові демократичні ще не прижилися. Людям потрібен час, щоб звикнути до нових реалій життя.

Отже, за теорією В. Меркеля, із закінченням розробки конституції закінчується й фаза демократизації. При цьому демократія – це побудована й не закріплена, тому існує в даний момент небезпека регресії демократії, повернення до тоталітарного режиму. Але на цьому етапі можна говорити, що часи нестабільності на найбільших змін минули. Можливості дій політичних акторів звужилися в процесі демократизації, з'явилися нові межі, які вже не можна перетинати. Й наступна фаза демократичної консолідації повинна зміцнити ці межі, досягти стабільності соціальної системи й т.п. [4, с. 143].

Консолідація починається у різних сферах суспільства та момент часу. Але в загальному вигляді можна назвати початком фази консолідації момент введення нової конституції. У цей час нормовані найважливіші правила гри політичних акторів та етабльовані центральні політичні інституції – парламент, уряд, Президент тощо. Політичні актори починають виробляти свої стратегії, відносини, рішення у відповідності з новими демократичними нормами. Їх «коридор» дій виявляється обмеженим новим законодавством.

Щоб оцінити початок та кінець фази демократичної консолідації, потрібно чітко встановити, що таке демократія та що означає консолідація.

При розгляді консолідації демократичної системи особливу увагу треба звернути на те, які соціальні інститути повинні бути стабілізованими, щоб можна було говорити про консолідовану систему. Різні погляди існують в науці й щодо часового виміру консолідації, й щодо шляху, по якому можливо найшвидше досягти консолідованої демократії. Тому англійський політолог Джефрі Прідхем розрізняє «негативну» та «позитивну» консолідацію. Для нього демократія буде негативною консолідованою, якщо поза демократичними інституціями ніякі політичні чи соціальні актори не переслідують своїх цілей, тому що в даний момент часу не існує ніяких альтернатив демократичній системі. Позитивною консолідованою політична система є тоді, коли вся система не з точки зору еліти є легітимною та не має ніяких альтернатив, а коли громадяни переконані в легітимності демократії. Така концепція стабілізації консолідації повинна розраховувати на більш тривалий проміжок часу, ніж негативна концепція консолідації, що пов'язується тільки з елітою [4, с. 144–145].

Соціальні трансформації відбуваються, як вже було сказано, на всіх рівнях соціальної реальності: макро-, мезо-, мікро-. На макрорівні протікає зміна

цілої соціальної системи певного суспільства. На мезорівні зміни відбуваються в якихось певних сферах суспільного життя. На мікрорівні зміни відбуваються в мисленні, поведінці, стилі життя окремих громадян та в малих групах [4, с. 144].

На макрорівні проводиться консолідація судової влади, парламенту, уряду тощо, тобто структуруються основні соціальні інститути суспільства. Як правило, консолідація на цьому рівні проходить раніше, ніж на мезо- та мікрорівні. Конституція вступає в дію одночасно з початком фази консолідації, яка починається на макрорівні. Конституція регулює відносини таким чином, що соціальні інститути проводять нові демократичні норми в економічній, культурній, політичній й т.п. сфері суспільства [4, с. 144].

На мезорівні консолідація проходить на рівні акторів, які намагаються проводити власні інтереси й повинні зіставляти їх з новими демократичними нормами. На цьому рівні мова йде про консолідацію партій, власників землі, підприємств, армії й т.п. На цьому рівні існують досить власні соціальні групи, які можуть завадити консолідації демократії (армія, терористичні групи, власники великого фінансового капіталу й т.п.). Чим менше ці групи довіряють офіційним політичним інституціям, які знаходяться на макрорівні, тим частіше вважають вони політичні рішення уряду загрозливими для себе й виникає можливість реальних акцій проти подальшої консолідації системи. Але чим більше консолідована демократія на макрорівні, тим більше втрачають названі групи їх можливість протидії демократії [4, с. 145].

На мікрорівні консолідація виявляється у створенні громадянами нової соціокультурної сфери демократії. Як правило, демократія не може бути повністю консолідована без підтримки широких мас населення. Така підтримка може бути надана тільки у випадку існування певної громадянської культури. У такій культурі повинен мати місце баланс ідеологічних субкультур суспільства, баланс між старими та новими елементами культури. Як уважають західні соціологи, громадяни мусять розвинути високу ступінь кооперації, яка повинна ґрунтуватися на самообмеженні. Тільки в цьому випадку можна запобігти багатьох конфліктів і покращити управління соціальними процесами на основі допомоги громадян. Якщо в країні буде існувати така рефлексивна кооперація громадян, то можна говорити про успішну консолідацію демократії на всіх рівнях та не боятися розпаду демократичної системи при наявності економічних, політичних, культурних й т.д. проблем.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що тривала економічна криза, явні прорахунки в соціальній політиці призвели до помітного зниження потенціалу соціальної сфери.

Очевидно, що подальші суспільні перетворення, якщо ми прагнемо утвердження позитивної логіки соціального розвитку суспільства, розширення простору соціальної активності, пов'язані з

необхідністю державного регулювання в соціальній сфері. Держава зобов'язана відновити те, що нею ж було свого часу зруйновано. З огляду на особливості національної психології, держава ще довго сприйматиметься населенням як гарант соціальної справедливості, а тому вона зобов'язана мати на озброєнні неринкові механізми регулювання, розвивати і поглиблювати елементи змішаної, соціально орієнтованої економіки.

Держава не може і не повинна відмовлятися від продовження і поширення ринкових реформ. Але потрібно змінити підхід до них. Не реформи заради реформ у надії, що, у загальному підсумку, вони забезпечать оздоровлення економіки. А такі реформи, які, враховуючи непередбачувані втрати, чітко визначили б позитивні результати та строки їх забезпечення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилов А. Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации / А. Н. Данилов Минск, «Універсітэцкае», 1997. – 429 с.
2. Паніна Н. Тенденції розвитку українського суспільства (1994-1997 рр.). Соціологічні показники (Таблиці, ілюстрації, коментар) / Н. Паніна, Є. І. Головаха. – К. : Інститут соціології, 1998. – 131 с.
3. Українське суспільство : моніторинг – 2000 р. Інформаційно-аналітичні матеріали / за ред. В. М. Ворони, А. О. Ручки. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2000. – 390 с.
4. Merkel, W. Systemtransformation: eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung // Schriftenreihe Uni-Taschenbücher; Bd. 2076. Opladen : Leske + Budrich, 1999. – 572 S.
5. Zapf, W. Modernisierung, Wohlfahrtsentwicklung und Transformation: soziologische Aufsätze 1987 bis 1994 // Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB). Berlin: Edition Sigma, 1994. – 212 S.

Рецензенти: Осипов А. О., д.філос.н., професор;
Мінц М. О., к.і. н., доцент.

© Ковтуненко Є. С., 2011

Дата надходження статті до редколегії 20.09.2011 р.